

Stora och små män

Åke Sandgren har gjort en film om föräldrauppror och kompisskapets gränser och spelregler. Tre norrlandsskillar på 30-talet blir jazzfrälsta och drar till Stockholm.

Åldersrekommendation:

Högstadiet/Gymnasiet

En filmhandledning av **Fredrik Sahlin**

Stora och små män i regi av Åke Sandgren, som senast gjorde film av Roland Schütts mycket populära och lästa bok "Kådisbellan", är en klassisk "brytningsfilm". Här ställs fader mot son, uppbrott mot stagnation och, inte minst, stark religiositet mot mer profan utlevelse i form av jazzmusik.

Handlingen

Vi befinner oss i norra Norrland. Det är 30-tal men i den lilla byn, där huvudpersonen Folke lever tillsammans med sin änklings och pingstpastor till far, kunde det vara vilket år som helst. Här står tiden nämligen mer eller mindre stilla. Livets fundament består av kyrkobesök och hårt arbete dagen lång och mottot på bygden är "bliv vid din läst".

Folkes far, som görs av alltid dynamiske Thommy Berggren, har naturligtvis bestämt att sonen ska följa i hans fotspår men Folke själv är inte lika övertygad. Faderns tryck har gjort honom till en inbunden drömmare som bara visar tecken på liv när han och hans nära vänner, Karl-Otto och Gösta, spelar sin mycket hemmagjorda jazz på kyrkans sakrala instrument.

När fru Alm i granngården drar sin sista suck finner man att hon i sitt testamente önskat att bli begraven i Minnesota, bredvid sina emigrerade släktingar. Hon skriver dessutom att det är de tre jazzdiggarna som skall föra hennes aska över Atlanten. De unga männen tar tacksamt chansen att komma bort från den räls som tidigt lades ut för dem och

Folke, Karl-Otto & Gösta; tre killar som mötte jazzen i hembygdens Norrland.

deras jämnåriga.

Tack vare granntantens besparingar befinner sig trion sålunda snart i New York. I hamnen. Längre kommer de nämligen inte eftersom de inte har något inresetillstånd. Efter ett snöpligt olycksfall är det bara Folke och Gösta som vänder tillbaka mot Sverige. Ingen av dem vill åka tillbaka till Norrland och höra Ortsbefolkningens "vad var det vi sa" — framförallt inte Folke som äntligen känner att han lösgjort sig från fadern — och stannar därför i Stockholm.

Efter ett kort tidshopp ser vi Folke och Gösta på scen i ett klassiskt rökigt jazzhak. Drömmen har gått i uppfyllelse, skivkontrakt är på väg och vackra kvinnor strömmar till i takt med att gaget höjs.

Men det är som bekant inte helt lätt att springa ifrån det förflutna. Folke går som en dåtidens Axl Rose allt längre ner i drogträsket för att försöka tränga bort arvet från fadern medan Gösta börjar inse att han inte hör hemma i Stockholm. Klyftan mellan dem blir allt större, kommunikationen som tidigare

varit självklar och ordlös är bruten och till slut skiljs de åt för att aldrig mer ses.

Förutom det korta möte då Folkes turné flera år senare tar honom till hembygden: Folke står utanför sin buss uppklädd enligt dåtidens jazzsed, Gösta i sitt blåställ. De skakar hand, konstaterar att de valt varsin väg i livet och verkar ganska nöjda med det.

Föräldraupproret

Stora och små män är en film som testar vänskapen och traditionernas hållbarhet. Den starkaste brytningsprocessen är utan tvekan den mellan Folke och hans far.

När möjligheten att dra till USA kommer försöker pappan få Folke att stanna kvar genom att lägga tunga skuldbördor på honom. Mamma är ju död och "vem ska ta hand om mig?" och "vad ska hända med gården och kyrkan?". Pastorn lyckas nästan men Folke rymmer dock i sista stund. Trots att Folke senare befinner sig i Stockholm hör han hela tiden pappans förmaningar inne i huvudet. Ju mer högljudda dessa blir desto mer drogkar han sig. När så

Pastor Flodin håller sin son Folke i ett järnhårt psykiskt grepp. Thommy Berggren är bländande i rollen, liksom Peter Engman.

pappa dyker upp mitt i en av Folkes långa bakfyllor är det väldigt nära att sonen följer med hem till Norrland. Vek och sargad har han svårt att motstå faderns örblick och mentala järnhandskar. Gösta kommer emellertid och räddar Folke.

Sista gången, i filmen, som far och son möts har pastorn gett upp. Folke har äntligen blivit en egen individ men det har kostat dem båda mycket kraft.

Sandgrens styrka ligger, bland annat, i att han bemödar sig om att ge sina huvudroller nyanser och karaktär. Folke är inledningsvis mycket stel och inbunden. Det är omöjligt att se vad som försiggår bakom hans neutrala ansikte. Men efter de nämnda drogscenerna och tillfälliga sammanbrott får Folke allt tydligare kontur. Hans önskan om ett annat liv är inte bara uppror, det handlar lika mycket om överlevnad. Fadern är inte heller enbart målad i svart och vitt. I slutscenerna, exempelvis, är han en bruten man som fått *sina* drömmar krossade. Man tycker synd om honom och det är inte utan att det går att förstå honom. Visst, han pressade sin son men inte av ondska utan, antagligen, av välvilja. För honom var verkligen jazz lika med fördärv. Detta gör även att vår inställning till Folkes agerande blir lite mer komplex. Gjorde han rätt i att smita från sin far? Hade Folke kunnat vara aningen mer smidig och diplomatisk?

Är temat universellt och lätt att relate-

ra till för alla som idag befinner sig i en liknande situation? Vilka likheter finns mellan trettioalets Sverige och dagens? Vilka olikheter?

Musik som revolt

Thommy Berggrens ömsom diaboliske, ömsom tragiske, pastor varnar Folke och alla andra i församlingen för jazzen som han, med nästan odiskuterad pondus beskriver som djävulens musik. Om man hänger sig åt köttslig dans och omoralisk musik blir man med största sannolikhet förtappad, predikar pappan. Vad han inte säger är att jazzfreaken genom att ifrågasätta psalmernas sväng också ifrågasätter kyrkan och på så sätt samhället kring den.

Vi pratar med andra ord om något så tidlöst som en, ofta omedveten, rädsla för förändring som tar sig uttryck i förbud och avståndstagande — och i värsta fall i förföljelse.

Även om filmens andra brytningsteman också är universella och alltid aktuella är det pastorn/samhället mot jazzen/nymodigheter som är den mest intressanta.

Trots att jazz kanske inte är den mest moderna konstarten borde filmen kunna tilltala dagens unga. Inte minst eftersom det är lätt att dra paralleller framåt (och bakåt) i tiden till diverse musikuttringar som hotat och skrämmt slag på myndigheter av olika karaktär. Prat om "ungdomens fördärv" har ju alltid varit gångbart

i media och runt middagsbordet. Det är bara objektet som ändras. Ett nutida exempel är de ravefester som beskyllts för att vara rena orgierna av narkotika och sinnesrubbande extas. Polischefer och föräldraorganisationer går upp i falsett i försök att stoppa detta "ofog". Utan någon större framgång. En detaljvariant på samma sak såg vi i USA där rapparen Ice-T för några år sedan (med bandet Bodycount) gjorde en låt som hette "Copkiller". USA:s styrande hittade plötsligt en rot till allt det onda som skedde i förorterna. "Våra barn dödar varandra och skjuter poliser och det är musikens fel". Således inte arbetslösheten och den allmänna sociala misären, som man kanske annars skulle kunna tro. Tongångarna var i stort sett de samma på 30-talet när jazzen kom. Svenska tidningar använde termer som "apljud" och "djungelmänniskor" för att beskriva den nya, musikstilen. Punkens utmanade överheten på 70-talets slut fick liknande mottagande.

Allt tal om bannlysning av diverse musik- och kulturuttringar ter sig rätt fånigt när man sätter det i tidens perspektiv. För inte tycker vi, som Mozarts samtida, att hans musik är ekivok och farligt utmanande? Kommer vi om 30 år att tycka att dagens, exempelvis, death metal var lite mysigt pittoresk? Hur ser framtidens musikala uppror ut?

(Här finns även möjlighet att diskutera hur vår och censorernas inställning till

filmvåld påverkas av tiden: Westernserien *High Chaparral*, exempelvis, ansågs vara ohälsosamt våldsamt när den kom, nu går den som barnprogram. Exemplet är många.)

En ny moral?

Men det finns en allvarigare sida av det moraliskt fördömande förhållningsättet. I USA blir de strömningar som kallas för The New Morality (här skulle Folkes fars värderingar inte te sig ålderstigna) allt starkare och dess anhängare får allt större inflytande över kongressen. Abortmotståndet, exempelvis, växer och tar sig allt vidrigare former. Förra året stormade en man in på en abortklinik och sköt såväl läkare som patienter. En ensam galnings verk? På sätt och vis. Men hans handling ansågs tydligen ändå vara så pass vettig att det fick folk att överhuvudtaget diskutera dådet!

De bokstavstroga har dock störst makt i den amerikanska södern där man i vissa landsändar har gått så långt att man har lyckats förvisa Darwin från skolschemat och istället håller sig till Gamla Testamentets skapelseberättelse.

Fundera på hur de skolbarnens världsbild ser ut.

Men Folkes pappa finns även här i Sverige. Nämnda amerikanska ultrareaktionärer har sin motsvarighet i svenska Livets Ord. Dessa har inte samma förmåga att styra samhället, de är än så länge en relativt liten sekt, men de nymoralistiska vindarna är ändå kännbara. Livets Ords "reklamfilm" mot abort, som visserligen blev stoppad av biografägarna, hade varit en omöjlighet för tio år sedan i Sverige. Det är symptomatiskt att dåliga tider ger kraft åt en uppsjö av olika bakåtsträvande intressen som lovar guld och gröna skogar om vi bara återgår till "gamla hederliga värderingar".

Och vilken påverkan har läroplanens nya skrivning att eleven skall fostras "I överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism."? Den som det varit sådant rabalder kring.

Svensk film och verkligheten

Även om far-son-relationer likt den i *Stora och små män* är minst sagt vanliga i svensk film, är det få regissörer som tar upp temat i ljuset av dagens familjeförhållanden.

Efter 70-talets stora skilsmässovåg (som rullar vidare) har det blivit allt vanligare att barn växer upp utan en far. Den sociala nedmonteringen, exempelvis

skolans, fritidshemmens strypta anslag. Sammanhang som sällan belyses i vare sig svensk film eller press. Man kan fundera på vad detta beror på? Är det ovilja att ta itu med problemen? Vill inte publiken ha samma problem på duken som de har hemma? Eller beror det helt enkelt på att de flesta filmmakare kommer från en medelklass där problem av den här typen inte är så besvärliga?

Antalet splittrade hem står hur som helst inte i paritet med de få som visas på film. På sin höjd skildras de svenska "filmfamiljerna" som stökiga och oortodoxa. Många filmskapare verkar leva kvar i Bullerby-komplexet men allt eftersom de senaste decenniernas barn tar sin plats i regissörstolen kanske det blir bättring på det området.

Manlig vänskap

Det genomgående temat i *Stora och små män* är annars vänskapen och svårigheten att få den att hålla livet ut.

Folkes och Göstas relation fungerar bra så länge de befinner sig i Norrland där deras levandepremisser är i stort sett desamma. Deras drömmar om ett annat liv förenar dem eftersom de än så länge är långt ifrån drömmarnas infrielse. Flytten till Stockholm ger dem emellertid den distans som man ibland behöver för att se vad man egentligen håller på med, vem man egentligen är. I ljuset från jazzscenens spotlights framgår det allt tydligare att de båda inte har så mycket mer gemensamt än födelseorten. Vad är det Folke respektive Gösta ser hos sig själva? Varför är det självklart för dem båda att de gör som de gör? Varför är det så svårt att göra vänskapen livslång?

När Folke och Gösta skiljs åt den sista gången på den lilla grusvägen i Norrland är det med en mycket stel och typiskt manlig omfamning. Några klapp på axeln och så har de sagt det de vill.

Eftersom vi män i västerlandet inte gärna har fysisk närhet med andra män har vi utvecklat ett intrikat kodsysteem som är svårdefinierat men som de flesta av oss känner till instinktivt. Ett handslag kan göras på olika sätt och betyda allt från "ditt svin" till "jag hoppas att vi aldrig skiljs åt". Och varma kramar sparas till mycket speciella och sällsynta tillfällen. Orsakerna är många och dunkla men det tål ändå att diskuteras. Har den utbredda machokulturen i film och ungdomslitteratur ett finger med i spelet? Den anglosaxiska homofobin? När och varför går vi från att vara kramgoa gossebarn till *Rambo*-adepter?

Och hur ser tjejernas motsvarande utvecklingskurva ut? Här anar jag spännande, jämförande resonemang.

Jämför också med Asien där män, trots ett minst lika utbrett machosinne, ofta går hand i hand.

Ett av den amerikanska filmens adelsmärken är just vänskapen mellan män. Den framhålls ofta som både djupare och viktigare än vad en relation mellan man och kvinna någonsin kan bli; speciellt gäller detta actiongenren där flickvänner dumpas på löpande band medan oförrätter mot manliga vänner har motiverat otaliga hämndaktioner. Filmhistorien är fylld av dessa manspar som gör allt för varandra, i nöd och lust, medan vi sällan ser motsvarande filmer med kvinnor i huvudrollen. *Thelma & Louise* är ganska så ensam i genren.

En av dem som jobbade med att lansera *Stora och små män* berättade att filmen framförallt uppskattats av män. Fundera på varför det kan vara så? Stämmer det med klassens reaktioner? Är det på grund av att filmen gjorts av en man? Är kvinnor/flickor svältfödda på motsvarande kompisfilmer om deras eget kön eller är det ett koncept som de inte saknar?

PRODUKTIONSUPPGIFTER:

Sverige 1995

Manus: Åke Sandgren & Lars Lindström

Regi & klipp: Åke Sandgren

Foto: Göran Nilsson

Scenografi: Lars Westfelt

Kostym: Ulrika Wolff & Sven Lundén

Musik: Peter R Eriksson

I ROLLERNA:

Folke - Peter Engman

Gösta - Torgny "Kingen" Karlsson

Karl-Otto - Fredrik Hammar

Pastor Flodin - Thommy Berggren

Fru Alm - Sif Ruud

Inga - Malin Svarfvar

mfl

TEKNISKA UPPGIFTER:

Speltid: 109 min

Format: Vidfilm 1, 1:66

Ljudsystem: Dolby Stereo

Censur: Från 11 år

Svensk premiär: 15.9.95

DISTRIBUTION:

Svensk Filmindustri, 117 88 Stockholm

Tel: 08-658 75 00

Fax: 668 50 70